

Др Радослав РАСПОПОВИЋ*

О ПЛАНОВИМА ЗА ГРАДЊУ РУСКЕ ЦРКВЕ НА ЦЕТИЊУ

На почетку XX вијека Црна Гора се нашла у троуглу супротстављених интереса великих сила: Аустро-Угарске, Италије и Русије. Мада је број питања у којима су се њихови интереси разилазили и водила борба за престиж био велик и тицао се различитих области: политичке, економске, војне, просвјетно-културне, ништа мање то размоилажење није било присутно и у вјерској сфери. Иступајући свака са својих позиција, оне су настојале да ширењем свог утицаја у овој области остваре политички престиж у Црној Гори. Пројект изградње руске цркве на Цетињу, разлози који су га условили и начин на који је рад на њему окончан показује сву сложеност ситуације у којој се и у вјерском погледу на почетку XX вијека налазила Црна Гора.

*

Идеја о изградњи руског храма у престоници Црне Горе први пут је покренута у разговору руског дипломатског представника на Цетињу А. Н. Шчеглова и црногорског митрополита Митрофана Бана у мају 1903.¹ Том приликом митрополит је исказао своју забринутост развојем прилика у Црној Гори "због увођења италијанског језика у школе" и све већег утицаја на школовање омладине Италије, који подстиче књаз Никола. Увиђао је опасност од таквог развоја догађаја, јер су тиме подривани темељи на којима је стварана и учвршћивана Црна Гора: православље и духовна повезаност са Русијом. С италијанским језиком продирао је и католицизам са којим се, по његовом увјерењу, тешко могло борити уколико се учврсти и ојача. Први озбиљни знаци такве опасности примјећивали су се у самој престоници, гдје је по одобрењу књаза Николе 1901. започета градња католичке цркве. На протест митрополита Ми-

* Аутор је виши научни сарадник у Историјском институту Црне Горе, Подгорица.

¹ Архив внешней политики Российской империи (АВПРИ) ф. Славянский стол, д. 3836, л 1.

трофана због такве књажеве одлуке, који се између осталог позвао и на то да на Цетињу нема католичке пастве, књаз је одговорио да се не може зауставити градња католичког храма јер је то обећао краљу Виктору Емануелу.

Митрополита је дакле, посебно бринула градња католичке цркве и опасност која се због тога надносила над живот православних вјерника у Црној Гори. Његова забринутост је расла како је посао на градњи више одмицао, јер је постајало све очигледније да то води ка стварању јаког католичког центра у црногорској престоници.

Првобитна мисао о градњи овог храма почивала је на идеји да се задовоље жеље повећаног броја католичких вјерника за бољим условима за богослужење, које више није могло да задовољи мала богомоља у приватној кући на Цетињу. Иницијативу за тај посао у почетку је на себе преузело особље француске дипломатске мисије, које је у релативно кратком року сакупило извјесну суму новца, коју су локални католици допунили својим прилозима. Схватајући колико је важно за базу вјерске пропаганде имати пријестони град, барски арцибискуп Милиновић је у наставку, уз сагласност црногорског књаза, сав посао преузео у своје руке. Не желећи да буде везан било каквим обавезама он је мјесним житељима вратио њихове прилоге и преузео да цркву изгради без њихове помоћи. Не губећи вријеме, купио је одговарајуће мјесто и приступио градњи. Тада се показало да је план првобитно утврђен са књазом значајно промијењен: "поред цркве се подизала зграда у којој је била просторија за свештенике и самог арцибискупа, станица за 4-5 фратара и посебна просторија за школу".² На тај начин Цетиње је претварано "у другу резиденцију католичког архиепископа - а можда и прву" и постајало "полазна тачка за пропаганду са својом станицом за фратре и католичке питомце".³ Све је то, свакако, рађено са знањем и дозволом књажевске владе, која је без сумње схватала сав значај онога што се дешава и могла предвидјети посљедице католичке пропаганде по Црну Гору.

То је још више повећавало забринутост црногорског митрополита за вјерски живот Црне Горе, њен историјски и културни идентитет. А да та забринутост није била плод његове уобразиље, нити да је произлазила из повријеђене сујете због успјеха који је на распрострањању вјере постигао католички епископ, потврђују извјештаји руских дипломата. Они су са посебном пажњом пратили вјерске прилике у Црној Гори после закључења конкордата. Њихова заједничка оцјена је била да споразум са Светом Столицом није унаприједио односе између православља и католика, већ да су они после његовог закључења постали лошији. Примјери који су то потврђивали били су бројни. Свједочили су о нарушености односа између припадника двије конфесије, која се почетно манифестовала у све већем издвајању и затворености католика према православцима. Иза свега тога стојао је католички клер. А ако се код

² Архивско одјељење Цетињских музеја (АОЦМ); ф. Приновљени рукопис (ПР) 1903.; ф. I-а, примљена писма XLII. N° 1.

³ Исто.

кога од вјерника њихове пастве задржао "ранији дух", католичко свештенство је настојало да изврши утицај не дозвољавајући им, на примјер кумовске везе при крштењу дјеце са православцима, или не признајући важност брака закључених између православаца и католика склопљених прије закључења конкордата.⁴ Вршено је и прогањање православних учитеља у селима у којима је преовладавало католичко становништво. У школама је српским ученицима католичке вјероисповијести сугерисано да они нијесу Срби већ Хрвати због чега су настајале свађе и сукоби који су се често завршавали тучом ученика.⁵ Иако су се црногорске власти према овим појавама односиле "несхватљиво равнодушно", очигледно не желећи да покваре своје пријатељске односе са Куријом, католичка акција, која је имала за циљ наметања хрватства Србима католичке вјере, ипак није могла остати без њихове реакције. Сам степен озбиљности ове појаве, која је према извјештајима А. С. Љемортова била карактеристична не само за Црну Гору већ и шири простор Босне, Далмације, Дубровачког приморја, и представљала вид пропагандног дјеловања на распрострањању утицаја Аустро-Угарске, присилио је црногорске власти на званично реаговање. Оно је изведено у форми писма црногорског министра спољних послова Гавра Вуковића упућеног барском арцибискупу Милиновићу. Писмо је датирано са 15. новембром 1896. године и у њему се поред осталог каже: "Вама је добро познато од кога је времена отпочета борба у Хрватској, Славонији, Далмацији, Боки Которској, а у новије вријеме и у Босни и Херцеговини, између два брацка племена Срба и Хрвата. Познато Вам је и то да се та борба састоји у томе што Хрвати хоте да учине синонимом католичанство - у поменутих провинцијама, са Хрватством, а православије са Српством".⁶ Вуковић даље пише да: "Та хрватска замисао наводи отпора код Срба католика чему се православни придружују, јер се не оснива на здравим темељима, ни црквеним нити националним".⁷ Скреће пажњу и на то да: "Ако можемо допустити да православни[x] Хрвата има мало не може се одрећи да Срба католика има, и то у знатном броју".⁸ Илуструјући праксу на чије негативне посљедице скреће пажњу Вуковић додаје: "Изволите замислити Србина католика, који хита у цркву да слуша слово Божије и проповиједи свештеничке, какав му је положај, кад је нападнут са катедре, одрицањем његове народности, и да не речем и грубим изрекама".⁹ Писмо завршава молбом, коју преноси по налогу црногорског књаза, да арцибискуп Милиновић "као добар пастир" изволи: "обратити високу пажњу Свете Столице на изложено поступање католичког свештенства у Хрватској, Славонији, Далмацији, Боки Которској и Босни и Херцеговини, како би она својим моћним упливом своје вјерне поставила у једнакости пред

⁴ АОЦМ, ф. ПР, 1903. ф. I-а, Примљена писма XLII, № 1.

⁵ Исто.

⁶ Државни архив Црне Горе (ДАЦ), ф. Министарство иностраних дјела (МИД), 1896. ф. 43, л 1132

⁷ Исто.

⁸ Исто.

⁹ Исто.

светим олтаром, а свештенству не само да забрани даље тако поступати него заслужени укор да му даде".¹⁰

Руски дипломатски представници на Цетињу су овакве активности католичког клера оцјењивали супротним и одредбама самог конкордата, тј. тексту "заклетве вјерности" барског арцибискупа црногорском књазу којом се он обавезивао: "да неће имати никаква договора, ни бивати при каквом вијећању, нити бодрити а ни допуштити" да његово подручно свештенство "учествује у буд каквом предузећу које би ишло на то да мути јавни државни мир".¹¹

На сличној политичкој позадини почивао је и сукоб који се у односима Црне Горе и Ватикана десио крајем 1901. године. Под утицајем Аустро-Угарске папа Лав XIII је апостолским писмом од 1. августа 1901. завод Светог Јеронима у Риму, под називом "*Collegium Hieronymianum Illyricum*", који је подразумијевао католичке Јужне Словене, преименовао у "*Collegium Hieronymianum Croatorum*", тј. установу за обуку хрватске младежи. Сходно папском бревеу, након те промјене Срби и Црногорци католици нијесу могли боравити на обуци у Риму.¹²

Због свега претходног градњу католичког храма на Цетињу митрополит Митрофан је схватао као нови удар на православље у Црној Гори и отварање даљег простора за католичку пропагандну акцију. Не могавши се тек тако приклонити политици која је вођена у Црној Гори, митрополит Митрофан се обратио дипломатском представнику Русије тражећи помоћ у одбрани православља и словенских начела. Сматрајући својом светом дужношћу да се одазове молби црногорског митрополита, руски дипломатски представник је у разговору са њим размотрио мјере којима би било могуће "укочити најезду католицизма" на Црну Гору и њој туђе италијанске културе. Тако су дошли до увјерења да би прије свега било крајње неопходно подићи на Цетињу руску цркву и одредити за старјешину искусног, свестрано образованог и духовно зрелог архимандрита који би могао бити карика између црногорског митрополита и Светог Синода. Таква личност би истовремено била снажна пот-

¹⁰ Исто.

¹¹ Глас Црногорца, бр. 42, Цетиње 21. октобар 1886.

¹² Спор који је поводом папског бревеа настао ријешен је враћањем старог назива, односно враћањем ранијих права Словенима католицима, поред осталих и из барске дијацезе. Књаз Никола је ради рјешења овог питања у Рим послао специјалну мисију у којој је осим арцибискупа Милиновића био и бивши министар правде Лујо Војновић. У томе су стране дипломате видјеле жељу књаза Николе да игра главну улогу у питању регулесања положаја католика у југословенским земљама. Такав закључак су изводили из сазнања да се и без посебног дипломатског ангажовања директним обраћањем италијанској влади могао промијенити садржај папске одлуке с обзиром на то да се она тичала имовинских питања Завода и производила посљедице које у Ватикану нијесу жељели. Према тада важећим законским прописима, "свака установа која мијења свој назив губи право на имовину која јој припада". По оцјени руских дипломата, то је био главни моменат који је упутио Св. Оца да промијени свој бреве, а да дипломатско ангажовање црногорске владе није имало већи значај. За Црну Гору "са 4% католичког становништва доношење поменуте папске одлуке није ни имало посебно значење, а ни последице". АОЦМ, ф. ПР, 1903, ф. 1-6, N° 77.

пора у борби са католицизмом, али и у правилном организовању народног образовања у Књажевини.

Осим суштинских разлога, религиозне природе, рачунало се и на спољне ефекте изградње руске цркве. Љепота службе у руској цркви послужила би као противтежа свечаном амбијенту католичког богослужења са чиме се не могу борити црногорске цркве, које се чак и у пријестоници Црне Горе одликују крајњим сиромаштвом и неприкладношћу. То је оцијењено веома важним, јер су "похлепни на спољни сјај" Црногорци били изложени опасности да помпом буду привучени од католицизма.

Владика Митрофан је због тога молио да Русија "обрати своју родитељску пажњу на једновјерну Црну Гору, и покаже њеним синовима моћ православне цркве".¹³ Знајући да он сам нема снаге да тако нешто уради, јер је био "слаб пастир шаке православних, окружених иновјерцима", владика се обраћао "великодушној покровитељици православног свијета која је радо пружала моћну руку помоћи својој једновјерној браћи, гдје год да их судбина баца"¹⁴.

Подржавајући митрополитов захтјев, у повјерљивом извјештају Министарству иностраних дјела од 21. маја/3. јуна 1903. године А. Н. Шчеглов је изнио мишљење да, пошто је изградња зграде императорске мисије на Цетињу тек завршена, ту прилику треба искористити да се поред ње подигне и црква, слично као што се преко пута аустро-угарске мисије подиже католички храм. Сматрао је да за изградњу ове цркве има више основа него за католичку "зато што католика за сада ту нема, а православних је много и немају довољно мјеста у мјесним малим црквама"¹⁵. А. Н. Шчеглов је оцјењивао да ако Св. Синод нема довољно средстава за њену изградњу, да се она могу обезбиједити путем личних прилога. На тај начин је изграђен велики саборни храм у Токију, "за далеке и туђе нам Јапанце", а овдје је ријеч "о нама блиским по вјери и крви Словенима". За став руске владе по овом питању свакако је био значајан и однос свјетовних власти у Црној Гори, прије свега црногорског књаза, према евентуалној изградњи руске цркве на Цетињу. У разговору са књазом Николом А. Н. Шчеглов је то питање покренуо као питање "пожељности изградње цркве при императорској мисији", не улазећи у објашњења свих дубљих разлога које је имао у виду Митрофан Бан, када је оно покренуто, и за које је дијелом окривљавао и самог књаза. Пошто је у питању била "црква при посланству", какве су иначе грађене у многим европским градовима при сталним дипломатским мисијама, књаз је са благонаклоношћу прихватио изнијети предлог. Одмах је изразио спремност да бесплатно, за изградњу цркве, уступи довољан комад земље у градском врту у сусједству руске мисије.¹⁶

Шчегловљев извјештај у руском министарству спољних послова наишао је на озбиљну пажњу. О томе свједочи чињеница да су са њего-

¹³ АВПРИ, ф. Славянский стол, д. 3836, л. 1.

¹⁴ Исто.

¹⁵ Исто, л 2.

¹⁶ Исто.

вим садржајем упознате највише личности из политичког живота Русије, укључујући и самог цара. И за руског императора предлог о градњи руске цркве на Цетињу, као и разлози који су иза њега стајали, били су интересантни. Да је овом питању император посветио значајну пажњу потврђује запис који је он својом руком написао на документу приспјелом из Црне Горе. Гласио је: "За извјештај", што је подразумијевало достављање детаљнијих информација о предложеном пројекту. У том духу биле су и инструкције руског министра спољних послова грофа Ламздорфа од 26. јуна /9. јула 1903. упућене А. Н. Шчеглову.¹⁷ У њима је речено да изградња руског храма на Цетињу заслужује пуну пажњу, али да су за доношење коначне одлуке потребни потпунији подаци. Због тога је тражена информација о томе каквих размјера би требало да буде поминути храм и колико би могли да износе трошкови његове изградње. Такође је сматрано битним питање канонског положаја храма. В.Н. Ламздорф је сугерисао да се приликом давања одговора на ова питања имају у виду услови под којима је изграђен саборни храм у Никшићу.

У руском министарству спољних послова од самог почетка је узет благодан став према овој идеји. Није било дилеме да ће се снажни политички притисак Италије и Аустро-Угарске одразити на религиозни живот народа у Црној Гори, и да ће то још више сужити простор за утицај Русије. С друге стране, искуство које су имали са сличним црквама при својим дипломатским мисијама у иностранству говорило је да то може бити драгоцену оружје за очување народних симпатија према православној Русији. При срећном избору свештеника у таквој цркви, они би били у стању да остваре јак утицај на локална свештена лица, да олакшају и припреме упис омадине на више духовне школе у Русији. Свечана служба у руским храмовима подизала је привлачност православља и значај Руске цркве и руских свештеника, што је све било јако пожељно у њеним политичким односима са Црном Гором. Шаљући помнуте инструкције руском министру-резиденту на Цетињу, гроф Ламздорф је осим добијања потребних података донекле желио да провјери и неке своје ставове о овом питању.

На постављене захтјеве свог министра, А. Н. Шчеглов је одговорио опширним извјештајем од 8/21. јуна 1903.¹⁸ С обзиром на мјесне услове, оцијенио је да би што се величине тиче био довољан храм који би могао да прими 300 људи. О износу потребних средстава он није могао мериторно да суди, јер су за то била потребна знања специјалиста каквих на Цетињу није било. Ипак је изнио мишљење да би сума од 50.000 рубаља била довољна за изградњу и живописање храма средње величине. Ради прецизирања свих ових питања, у случају да се одлука о изградњи храма заиста донесе, препоручио је да у Црну Гору дође архитекта који би направио исцрпан предрачун трошкова (по мјесним цијенама), израдио пројект храма и касније надгледао саму градњу.¹⁹

¹⁷ АОЦМ, ПР, 1903. (ф. I-a) , Примљена писма XLII. № 717.

¹⁸ АВПРИ, ф. Славянский стол, д. 3836, л. 9-11.

¹⁹ Исто.

Изградња храма, по мишљењу А. Н. Шчеглова, требало је да у потпуности остане "у руским рукама" и да он буде "руско дјело" а не поклон Црногорцима као што је то било приликом градње храма у Никшићу, када је Русија давала новац а књаз Никола њим располагао по сопственом нахођењу. То се тада правдало околношћу да је у Никшићу грађен "црногорски храм", а да се сада има у виду "руски храм" и да мијешање у тај посао књазу или његове владе не би имало основа што, уосталом, знају и књаз Никола и митрополит Митрофан. Што се, пак, тиче питања канонског положаја храма А. Н. Шчеглов је био мишљења да он мора бити исти као и других цркава при дипломатским представништвима Русије у иностранству. Навео је примјер Констинтинопоља, у коме је било сједиште свевасељенског патријарха и великог броја православних цркава, али гдје су, и поред тога, двије цркве при руском посланству биле потчињене санктпетербуршком митрополиту а не мјесном епархијалном начелству. Са таквим рјешењем у потпуности је био сагласан и митрополит црногорски, који је сматрао да се руски храм, да би се избјегли било какви неспоразуми, официјално има сматрати црквом при императорској мисији.²⁰

Шчегловљев извјештај позитивно је утицао на став руске владе у погледу одлуке о градњи руског храма на Цетињу. Потврда тога било је писмо директора Првог департамента Министарства иностраних дјела од 1/14. септембар 1903. у коме је казано да је у Црну Гору од стране Светог Синода упућен професор Д. С. С. Померанцев, члан Техничко-грађевинског комитета Привредне управе Синода, ради упознавања са условима за изградњу храма, састављања пројекта и утврђивања предрачуна трошкова.²¹

Да су послови на изградњи храма били узели озбиљан ток свједочи и чињеница да је другог дана након церимоније свечаног отварања и усељавања у нову зграду руске императорске мисије на Цетињу (14/27. септембар 1903), након посјете мисији, књаз Никола обишао и мјесто у сусједном градском парку на коме је руски храм требало да се изгради. Том приликом он је издао и званичну наредбу о бесплатном додјеливању дијела земљишта, које одговара условима изградње, и дозволио да се одмах приступи бушењу подлоге ради утврђивања њеног квалитета. Књаз је изразио "радост и жарку жељу" да ускоро види руски храм у својој пријестоници.²²

Професор Померанцев је стигао на Цетиње 6/19. септембра 1903.²³ Мада се главни задатак његове мисије тицао изградње руске цркве на Цетињу, имао је и друга задужења. С обзиром на околност да је градња руског посланства тек била завршена, он је требало да да мишљење о квалитету извршених радова. Обавивши тај посао, био је необично задовољан квалитетом оног што је урађено као и малим укупним трошковима па је препоручио да се, уколико одлука о градњи храма бу-

²⁰ Исто.

²¹ АОЦМ, ф. ПР, 1903. ф. I-6, № 4677.

²² Исто, № 62.

²³ Исто, № 321.

де донесена, за те послове ангажује архитекта Корadini који је руководио радовима на Посланству.

Крајем 1903. у Петровграду је расправљано питање начина обезбјеђења потребних средстава за градњу храма. А. Н. Шчеглов је преко министарства иностраних дјела упознат са рјешењима која су у вези са тим питањем била утврђена. Наиме, оберпрокурор Светог Синода у извјештају од 19. децембра 1903/1 јануар 1904. изнио је став да новчана сума за изградњу храма може бити обезбијеђена из дохотка са имања Молдавских манастира у Бесерабији.²⁴ До доношења коначне одлуке о овом питању текуће трошкове је, у подједнаким износима, требало да снесе Управа за православну вјероисповијест и Министарство иностраних дјела. Све је то говорило да је позитивна одлука о градњи руског храма на Цетињу била практично већ донесена, односно да никаквих сметњи није било ни на руској ни на црногорској страни.

Иако је питање локације на којој ће црква бити подигнута, као што смо видјели, начелно било ријешено већ при првом разговору са књазом, почетком 1904. оно је опет отворено. Показало се да је умјесто предложеног мјеста у градском парку боља локација земљиште које лежи насупрот зграде императорске мисије, на отвореном мјесту у подножју падине дуж које се протеже пут који води из Цетиња у унутрашњост Црне Горе. На тај начин би храм био смјештен на видном простору, јер би погледи свих оних који долазе у Цетиње морали падати на два руска здања: руску императорску мисију и руски храм. Да је то било најбоље мјесто за изградњу храма мишљења су били и А. Н. Шчеглов и архитекта Памеранцев, као и остали чланови малобројне руске колоније на Цетињу.²⁵ Међутим, поменуто земљиште је било власништво мјештанина Стева Поповића, који је на показани интерес руске стране саопштио веома високу цијену по којој би оно могло бити продато. Неодмјереност захтјева власника земљишта,²⁶ као и чињеница да је књаз Никола већ био даровао земљиште у градском врту определијелила је професора Померанцева, А. Н. Шчеглова и пуковника Филатова да брзо одустану од своје замисли, плашећи се укупно високих трошкова изградње храма. Они су, ипак, о свему обавијестили надлежне у Петровграду. У писму упућеном директору Првог департамента од 15/28. јануара 1904, посебно је наглашено да би храм подигнут на локацији коју је даровао књаз (код задњег улаза у мисију) био слабо видљив, јер су га са двије стране заклањале околне грађевине а са треће брдо. Сем тога, нова локација је била много погоднија и због њене величине од 13.000 м². На њој су се осим храма могли подићи и дом за свештенике и дворишне зграде, што се није могло урадити на локацији коју је даровао књаз и која једва да је била довољна и за сам храм.

У Петровграду су очигледно позитивно оцијенили предлог о

²⁴ Исто, № 26668

²⁵ АОЦМ, ф. ПР 1904. ф. I, N 20.

²⁶ Према првој понуди коју је упутио Руској легацији на Цетињу Стево Поповић је за земљиште од 13.000 м² и кућу тражио суму у износу од 30.000 ф. У другој понуди од 1/13. јануара 1904. тај износ је преполовљен, тако да је понуда гласила на 15.000 ф.

промјени локације за изградњу храма. По одлуци руске владе царско-руско посланство на Цетињу је по цијени од 28.000 круна купило земљиште Стева Поповића, о чему је сачињен и посебан уговор о купопродаји.²⁷ Истовремено, вјероватно да се то не би схватило као увреда црногорског књаза, због поклона који је већ био даровао, и потврдила његова несебична спремност да помогне градњу храма, он је купио земљиште од Михаила Поповића, које се налазило уз имање Стева Поповића, и приложио га руској цркви која је требала да буде саграђена.²⁸ Царско-руско посланство је на тај начин постало правни власник и тог земљишта, односно релативно великог комплекса за изградњу храма.

Сл. 1. Скица из пројекта за изградњу руског храма на Цетињу

Пошто је током 1904. професор Померанцев изградио пројекат храма (Сл. 1), сва важнија питања са отпочињањем његове градње била су практично ријешена. До планираног почетка радова ипак није дошло. Иако није било скинуто са дневног реда, питање изградње руског храма крајем 1904. је одложено. Разлог је био у погоршању црногорско-руских односа које је наступило у вријеме руско-јапанског рата.

²⁷ АОЦМ, ф. ПР, 1905, ф. ІІІV.

²⁸ Исто.

Послије првих неуспјеха руске армије у борбама са јапанском војском, у Црној Гори се актуелизовало питање даљег покровитељства Русије над Црном Гором. У новембру 1904. књаз Никола је посјетио Рим. Резултати те посјете, који су се између осталог огледали и у поклону 52 оруђа црногорској војсци, навели су руског војног изасланика на Цетињу, потпуковника Потапова, да посумња да је између двије земље закључена тајна војна конвенција. Отклон у односу на традиционално савезништво са Русијом представљала је и свечаност у Подгорици 19. маја 1905. поводом пуштања у рад фабрике за прераду дувана, изграђене посредством италио-црногорског монопола. Свечаност отварања је одржана неколико дана након тешког пораза руске војске код Цусиме - 15/28. мај 1905. Иако је било предлога да се она због тога одложи, ипак је одржана уз присуство око 100 представника из Италије.²⁹ То је за посљедицу имало и инцидент са руским дипломатским представником на Цетињу Соловјевим, који је резултирао захтјевом црногорског књаза за његово повлачење.³⁰ На новонастале околности руска страна је поставила питање даље исплате војних субвенција Црној Гори. Послије недоумица изражених током првих разматрања донијета је одлука да се уплата субвенција настави још за годину дана. Сасвим је сигурно да у таквим условима није било могуће почети радове на изградњи руског храма.

Ипак, крајем 1905, након што су наступила извјесна побољшања у односима између двије владе, у Петровграду је било ријешено да се у Црну Гору поново пошаље професор Померанцев, који је осим послова на изградњи храма био задужен и за рјешење неких грађевинско-техничких питања на згради руског посланства. Његов долазак био је планиран за новембар 1905. Обавјештавајући о томе императорску руску мисију на Цетињу директор Првог департамента је сврху његове посјете објашњавао: "радом на заједничком организовању послова са министром-резидентом на градњи цркве".³¹ Мада је и у првој половини 1906. било наговјештаја да до почетка радова на изградњи храма може ускоро доћи, на иницијативу књаза Николе из октобра те године они су дефинитивно прекинути.

По повратку из званичне посјете Бечу, књаз је позвао на разговор руског дипломатског представника Е. Ф. Штејна и затражио информације о току послова на изградњи храма. Пошто је добио одговор да су они привремено обустављени, књаз је "у врло раздраженом тону" одржао монолог против наставка послова на његовој изградњи. Као аргументе навео је "негодовање готово цјелокупног становништва Цетиња

²⁹ АВПРИ, ф. Политархив, д. 1576, л 10.

³⁰ Исто. Пошто престолонаследник Данило то није желио да одложи, него је, штавише, забранио да и црногорски митрополит одржи литургију у спомен погинулих, руски дипломатски представник на Цетињу Соловјев се обратио личним писмом министру иностраних дјела Гавру Вуковићу, изразивши наду да у данима националне трагедије Русије братска црногорска армија неће учествовати у свечаностима које немају ништа заједничко са њеним задатком. Мада је жељи руског дипломатског представника удовољено, ипак тиме спор није био окончан. Престолонаследник Данило је одмах упутио телеграм књазу Николи, у коме је тражио да Соловјев буде повучен из Црне Горе.

³¹ АОЦМ, ф. ПР 1905. ф. LIV, N° 320.

против религиозно-сепаратистичких стремљења Русије". Врло негативно се изразио према самој идеји да императорска мисија на Цетињу за потребе својих чиновника, тј. за 3-4 човјека, изгради посебну цркву са посебним духовним свештенством. Оцијенио је то увредом руског дипломатског представника и чланова микроскопске руске колоније Цетињу, због игнорисања могућности да иду у овдашњу православну цркву са осталим Црногорцима. Он се позвао на изјаву делегације цетињских грађана која га је тим поводом посјетила и пренијела да "ни један Црногорац неће преступити праг руског храма".³² По сопственим ријечима, књаз им је одговорио да ће тај праг увијек прелазити насљедник црногорског пријестола и други чланови књажевске породице и да се он нада да ће његови добри Црногорци бити разумни и да неће правити скандал. Депутати су му наводно одговорили "да ће прије дозволити да их убију него што ће пристати да иду у руску мисијску цркву".³³

У наставку разговора, такође повишеним тоном, књаз је говорио о свима онима који су били носиоци овог "бесмисленог" пројекта. Оцијенио је да ако Русија налази да су "овдашње цркве мале и сиромашне и да је богослужење у њима лишено своје љепоте", онда Русија у својој "неизмијењеној дарежљивости и саосјећању за све наше потребе" може "Црној Гори учинити благодет и изградити у срцу престонице простран храм".³⁴ У том случају "захвалности Црногораца не би било краја". Оцијенио је природним што су католици у православној земљи као што је Црна Гора изградили своју цркву као што би било природно да и овдашњи муслимани траже изградњу џамије. Али да мисија од 2-3 човјека има своју цркву и своје свештенство "допремљено у православну земљу" у којој ти исти чланови мисије чине цјелокупну руску колонију, он то сматра нецјелиходним. С обрзром на укупан број Руса у Црној Гори, за њихове вјерске потребе сматрао је довољном црквицу при руском Дјевојачком институту на Цетињу. Монолог је закључио ријечима: "Градите ако хоћете вашу цркву при Мисији, али када она буде готова ни једног честитог Црногорца у њој нећете видјети".³⁵

Током даљег разговора Штејн је безуспјешно покушао да разувјери књаза "о искључивим и уским интересима" руске владе у вези са градњом руске цркве на Цетињу. У одговору добио је поновљена књажева увјеравања која су обесмишљавала наставак започетих радова. Још категоричније књаз је устврдио "да је њему лично непријатно да у исто вријеме када је његова дворска црква, као и све цркве у Црној Гори, мала и сиромашна" руска мисија има "лијеп простран храм са велелепном службом и добрим црквеним хором", јер ће све то неизоставно себи привући "многo црногорских ходочасника".³⁶

Колико је овако дефинитивно одлучан иступ³⁷ књаза о прекиду

³² Исто, № 61.

³³ Исто.

³⁴ Исто.

³⁵ Исто.

³⁶ Исто.

³⁷ И прије посјете Бечу негативан однос према градњи руске цркве књаз Никола је

изградње руског храма могао бити у вези са његовом претходном посјетом Бечу - није тешко наслутити. У сваком случају Штејнова предвиђања да ће књаз све учинити, не искључујући ни могућност обраћања императору, да се средства намијењена за изградњу руског храма преусмјере на изградњу "заједничког храма чисто црногорске цркве", на промијењеној локацији - ускоро су се обистинила. Према рапорту Н. М. Потапова Главној управи Генералног штаба од 22. октобра/4. новембар 1906.³⁸ на основу књажевог личног обраћања руском цару изградња православног храма при императорској мисији на Цетињу је обустављена. Истовремено је било начелно ријешено да се у замјену "временом, када буде средства", изгради на Цетињу саборни храм.³⁹

Свакако да је овакав исход догађаја био крупан ударац за руску политику према Црној Гори. Са све већом забринутости руска влада је могла да прати јачање не само присних веза с Италијом већ и приближавања Црне Горе Бечу. То је повећавало недоумице у погледу даље финансијске подршке, која је ипак уз све резерве и даље продужавана.

Поновно побољшање односа са Русијом, о чему је свједочила и књажева посјета Петровграду у марту 1908, (као и касније током анексионе кризе), поново је актуелизовало питање изградње црквеног храма на Цетињу, односно, сада већ саборне цркве. Пошто је за планирану градњу руског храма већ био одборен кредит од 125.000 рубаља (300.000 круна), црногорска страна је нашла за сходно да предложи начин утрошка тих средстава.⁴⁰ У свом извјештају од 2/15. јуна 1908. упућеном Д. С. С. Нератову, Е. Ф. Штејн је јављао о молби црногорског књаза да се та средства подијеле и 200.000 круна намијени за изградњу саборне цркве у црногорској пријестоници, а 100.000 за градњу интерната при Цетињској мушкој гимназији. Књаз је у више наврата преко императорске мисије сугерисао руској влади овакав начин утрошка средстава, достављајући концепте планова о изградњи поменутих објеката. Једна од таквих књажевих молби садржана је у писму руског министра-резидента упућеном С. Д. Сазонову 25. августа 1905. Његово настојање да се што прије крене са отпочињањем радова на овим објектима поклапало се са интензивирањем припрема за организовање прославе 50-годишњице његовог владања (15. августа 1910). Он је вјеровао да би до тога дана могла да се заврши изградња саборног храма и током јубиларних свечаности изврши његово освећење.⁴¹

Ипак, књажева очекивања у овом погледу нијесу се остварила. Темелји за нову саборну цркву постављени су тек у вријеме јубиларних свечаности на Цетињу 21. августа 1910. године, у присуству представника

исказао у разговору са П. В. Максимовим, изражавајући своје лично незадовољство изградњом храма. Према извјештају Максимова, књаз је тада изјавио да: "он не може забранити Црногорцима да присуствују служби у новој цркви али да његова нога, нити било кога из његове породице неће прекорачити њен праг".

³⁸ Российски государственный военноисторический архив (РГВИА), ф. 2000, оп I, д. 836, 1902-1909, л. 145

³⁹ Исто.

⁴⁰ АОЦМ, ф. ПР, 1909, ф. LXI, N° 40.

⁴¹ Исто.

руске делегације коју је на свечаностима проглашења Црне Горе за краљевину предводио велики књаз Николај Николајевич (Сл. 2).⁴² На положеном камену-темељцу писало је: "За владе краља Николе I подиже овај храм цар руски Никола II. 1910. августа 21." Локација за саборну цркву налазила се између Биљарде и Дома краљевске владе.

Сл. 2. Свечано полагање камена темељца за саборну цркву на Цетињу, 21. август 1910.

Међутим, ни послје полагања камена-темељца нијесу отпочели радови на изградњи саборне цркве. Цетињски вјесник крајем 1910. је најављивао да ће "на прољеће захваљујући Цару Руском и нашем Господару почети градња на Цетињу нове Саборне Цркве", која ће "по својој љепоти и величини бити достојна чувстава побожности која гаји у својој души цио народ једне православне словенске краљевине".⁴³ Али и поред очекивања јавности, градња саборне цркве на Цетињу "за којом се одавно осјећала потреба", а први планови сачињени још прије стицања независности (Сл. 3), није започета до почетка наредне 1912. године. Цетињски вјесник у броју од 25. марта 1912. је писао да се "одономадне приступило првим радњама за нову Саборну Цркву којој је темељ положен још

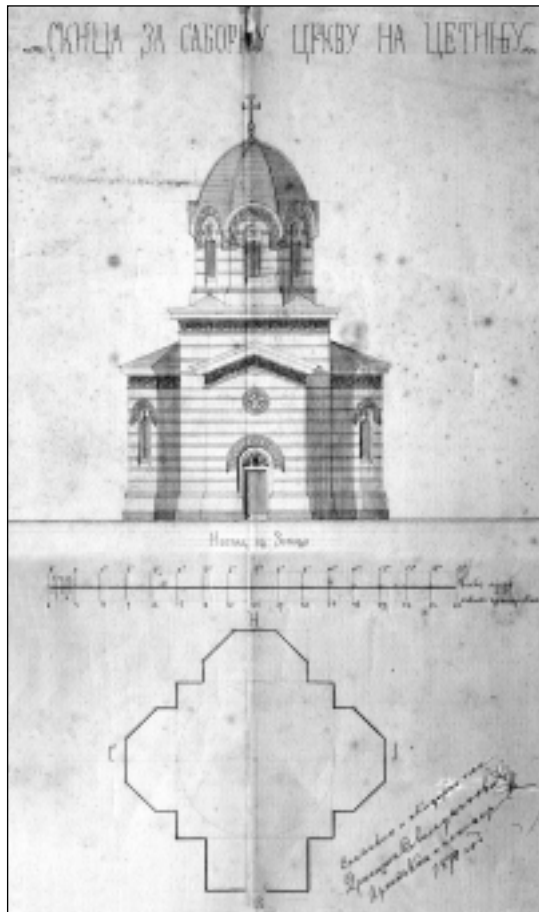
⁴² О свечаности полагања камена-темељца Глас Црногорца је донио извјештај у коме се између осталог каже: "Чим су Њихова Величанства Краљ и Краљица са члановима Краљевске Породице и Високим Гостима стигли, настало је водоосвећење, које је извршио Високо преосвештени г. Митрополит Митрофан са Преосвештеним Епископом Кирилом и мјесним свештенством. По свршеном водоосвећењу Њ. В. Краљ Господар сишао је са Узвишеним Синовима и Њ. И. В. Великим Књазом Николајем до камена темељца и пошто га је положио ускликнуо је: Да живи руски цар! на шта су звона зазвонила, топови запуцали, музика засвирала руску химну, а народ и војска клицали". Глас Црногорца, бр. 37, Цетиње 24. август 1910.

⁴³ Цетињски вјесник, број 100, Цетиње, 18. децембар 1910.

о јубиларним свечаностима".⁴⁴

Највјероватније је да је питање изградње саборне цркве на Цетињу дефинитивно ријешено приликом књажеве посјете Петровграду почетком 1912. Дипломатски представници страних држава акредитовани на Цетињу, обавјештавајући своје владе о резултатима краљеве посјете, између осталог су јављали да је краљ у разговору с њима износио два битна резултата своје посјете: "1) да ће Русија саградити жељезницу од Цетиња до Бара, директно, и 2) да ће се зидати црква на пијаци пред Владиним домом, за коју је поодавно постављен темељ".⁴⁵

Као и у случају планиране градње руског храма, са отпочињањем радова на изградњу саборне цркве формиран је посебан Комитет. Његови чланови су били: дипломатски представник Русије на Цетињу А. А. Гирс, руски војни агент генерал мајор Н. М. Потапов и секретар императорске мисије на Цетињу државни савјетник Н. Обнорски. Своју прву сједницу, којој су присуствовали и професор Померанцев и његов помоћник, умјетник, архитекта Алиш, Комитет је одржао 25. јуна 1912.⁴⁶ На њој је разматран садржај уговора који је требало закључити са професором Померанцовим о изградњи саборног храма, а који је након усвајања требало послати на потврду Министарству иностраних дјела Русије. У оквиру друге тачке закључено је да се одмах отпочне са припремним радовима

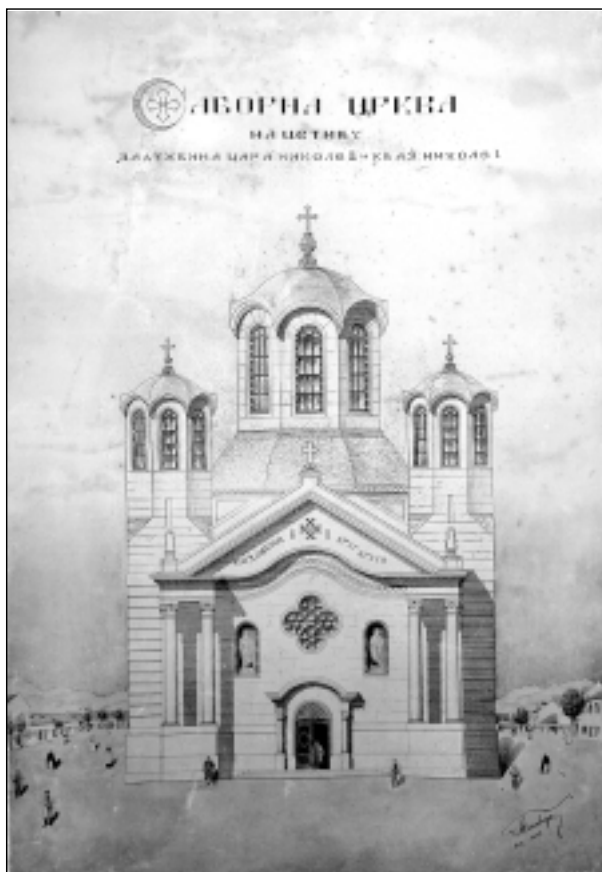

Сл. 3. Један од првих пројеката за изградњу саборне цркве на Цетињу. Настао је 1870 а његов аутор је Драгиша С. Милутиновић

⁴⁴ Цетињски вјесник, број 107, Цетиње, 31. март 1912.

⁴⁵ Архив Србије (АС), ф. МИД-ПО 1912, И/8-VII-X, ф-IV 1912, DVI.

⁴⁶ АВПРИ, ф. Мисија в Цетиње, д. 19 л. 9.

Сл. 4. Пројектовани изглед саборне цркве на Цетињу

дњи саборног храма у Никшићу (када је руска страна давала новац а Црногорци се старали о његовом трошењу при изградњи) нијесу жељела поновити.

Но, иако су сви припремни послови били обављени укључујући и израду пројекта саборног храма (сл. 4) и било започето извођење припремних радњи, са градњом се није далеко одмакло. Скори балкански а потом и Први свјетски рат утицали су да овај посао ипак остане неизвршен.

*

Осим што показује инволвираност интереса великих сила (са политичком позадином) у вјерски живот Црне Горе, случај са намјераваном градњом руског храма такође говори о колебљивости па и недо-

на мјесту које је планирано за изградњу цркве. Зато је одобрена сума од 5.000 круна. На сједници је разматрано питање даљег рада Комитета и начина утроска расположивих средстава. Као руководиоца грађевинског дијела послова професор Померанцев је задужен да сачини укупан предрачун трошкова. Његова мјесечна плата као и плата његовом помоћнику и пословођи утврђена је у износу од 1.200 круна на мјесечном нивоу почев од дана њиховог доласка у Црну Гору, тј. од 20. јула 1912.⁴⁷

Као и у случају планиране изградње руског храма, сви послови су били у надлежности руских чиновника. То је говорило да се искуства стечена при гра-

⁴⁷ Исто.

сљедности црногорских власти према заштити и очувању традиционалних духовних и културних вриједности становништва. Таква политика званичне Црне Горе била је посљедица међународних околности и потребе да се на размеђу супротстављених интереса великих сила оствари што боља позиција државе. С друге стране, њу су условљавали унутрашњи економски разлози који су, због сиромаштва и привредне неразвијености, захтијевали прилив страног капитала, што је за посљедицу морало имати ширење утицаја земаља из којих је он долазио не само на привредни него и све остале сфере живота земље. Све се то одражавало на укупан положај Црногорско-приморске митрополије.

Radoslav RASPOPOVIĆ, Ph.D.

*ABOUT THE PLANS FOR THE CONSTRUCTION
OF THE RUSSIAN CHURCH IN CETINJE*

The summary

In this paper, the author treats issue regarding the construction of the Russian Church in Cetinje, as well as the reasons that were behind its construction, and circumstances that caused the negative result in realization of this project. The issue of construction of the Russian Church in the capital of Montenegro had been raised for the first time during the conversation between Montenegrin Metropolitan Mitrofan and Russian diplomatic representative A. N. Scheglov, at the beginning of 1903, driven by the Metropolitan's worry because of spreading of Catholicism, and Italian language and culture in Montenegro. Although it was designed as "Church by the Consulate", as existed in numerous European towns, its construction should have had the immense political influence to the internal life of Montenegro at the beginning of the 20th century, with weakened position of Russia. The church had not been built primarily because of hesitations and inconsistency of the Russian Prince Nikola, who, tacking in his foreign policy between interests of the Great Powers, had neglected and even endangered the basic spiritual and cultural values of his country.